

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 15 (2008)

Η απογραφή των πληθυσμών της δυτικής Θράκης από το διασυμμαχικό καθεστώς το 1919

Γιώργος Ξ. Καλαντζής

doi: [10.12681/deltiokms.266](https://doi.org/10.12681/deltiokms.266)

Copyright © 2015, Γιώργος Ξ. Καλαντζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλαντζής Γ. Ξ. (2008). Η απογραφή των πληθυσμών της δυτικής Θράκης από το διασυμμαχικό καθεστώς το 1919. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 15, 337–354. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.266>

Η ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΣΥΜΜΑΧΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΟ 1919

Ἡ νίκη τῆς Entente στό μακεδονικό μέτωπο ἐξανάγκασε τὴ Βουλγαρία νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν ἥττα τῆς καὶ νὰ ἐπιδιώξει τὴ συνάφη ἀνακωχῆς. Στις 17 Σεπτεμβρίου 1919 ἀποφασίσθηκε ἡ ἐκκένωση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἡ ταυτόχρονη ὑπαγωγή τῆς σὲ καθεστῶς διασυμμαχικῆς διοίκησης ὑπὸ γαλλικό ἔλεγχο. Στις 10 Ὀκτωβρίου ὁ Γάλλος στρατηγός Ch. Charpy ἐγκαταστάθηκε στὴν Κομοτηνὴ, ἐνῶ πέντε ἡμέρες ἀργότερα ἄρχισαν νὰ ἀποχωροῦν τὰ βουλγαρικά στρατεύματα.

Τὴν 16ῃ Ὀκτωβρίου ὁ ἑλληνικός στρατός εἰσήλθε στὴν Ξάνθη χωρὶς νὰ σημειωθεῖ κανένα δυσάρεστο ἐπεισόδιο παρόμοιο μὲ τὰ συμβάντα κατὰ τὴν ἀπόβαση τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων στὴ Σμύρνη. Ἡ προοπτικὴ ἐπανάληψης τέτοιων φαινομένων εἶχε θεωρηθῆσει ἰδιαίτερα ὄχι μόνον τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἡγεσία ἀλλὰ καὶ τὶς συμμαχικὲς δυνάμεις. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Γάλλος ἀρχιστράτηγος Franchet d' Espèrey ἤδη ἀπὸ τὸν Αὐγούστο εἶχε τονίσει πρὸς τὸν Ἑλληνα ὁμολόγό του, Λεωνίδα Παρασκευόπουλο, ὅτι ἡ ἐπιχείρηση θὰ ἦταν «μιά κατάληψη καὶ ὄχι μιὰ κατάκτηση διότι οἱ Βούλγαροι θὰ ἔχουν φύγει – «ce sera une occupation et non une conquête puisque les Bulgares seront partis»¹.

Τὴν 14/27ῃ Νοεμβρίου 1919 ὑπογράφηκε ἡ συνθήκη τοῦ Νεϊγύ (Neuilly-sur-Seine). Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 48, «ἡ Βουλγαρία παρατεῖται ὑπὲρ τῶν Προεχουσῶν Συμμάχων [μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ ἐννοοῦνται ἡ Μεγάλῃ Βρετανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία, οἱ ΗΠΑ καὶ ἡ Ἰαπωνία] καὶ Συνησπιόμενων Δυνάμεων παντὸς δικαιοῦματος καὶ τίτλου αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἐκεῖθεν τῶν νέων συνόρων τῆς Βουλγαρίας – ὡς ταῦτα περιγράφονται ἐν τῷ ἄρθρῳ 27 ἐδάφιον 3ον

---

1. Λ. Παρασκευόπουλος, *Ἀναμνήσεις 1896-1920*, Ἀθήνα 1934, σ. 118.

του Β' μέρους (σύνορα της Βουλγαρίας) – κειμένων έδαφών της Θράκης, άτινα άνήκον τή Βουλγαρικῇ Μοναρχία, τό γε νῦν δ' ἔχον δέν άποτελοῦσιν άντικειμενον οὔδεμιᾶς παραχωρήσεως. Ἡ Βουλγαρία ὑποχρεοῦται ν' άναγνωρίσῃ τά ὑπό τών Προεχουσῶν Συμμάχων καί Συνησπισμένων Δυνάμεων ληφθησόμενα μέτρα έν σχέσει πρὸς τά έδάφη ταῦτα, ίδια δέ ὅσον άφορᾷ τήν ἰθαγένειαν τών κατοίκων»².

Ἐνὼ λοιπόν ἡ τύχη τῆς Δυτικῆς Θράκης έκκρεμοῦσε, ἡ γαλλικῆ διοίκηση άποφάσισε νά προχωρήσει στή διενέργεια έπίσημης άπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ προδικάζοντας μάλιστα ὅτι τά άποτελέσματά της θά καθόριζαν τή σύνθεση τοῦ Ἀνώτατου Διοικητικοῦ Συμβουλίου τό ὅποιο, σύμφωνα μέ τόν Καταστατικό Χάρτη Διοίκησης τῆς Διασυμμαχικῆς Θράκης, άποτελοῦσε τό άνωτερο ὄργανο έκπροσώπησης τών κατοίκων τῆς περιοχῆς. Ἡ σύνθεσή του σύμφωνα μέ τό διάταγμα τοῦ Ch. Charpy τῆς 21ης Δεκεμβρίου, θά καθοριζόταν μέ έκλογές, οἱ ὅποιες θά διεξάγονταν «ὅταν αἱ μεγάλοι μετακινήσεις τών πληθυσμῶν παύσωσι καί ἡ ένεργοῦμένη άπογραφή τεματισθῇ» (τηλεγράφημα Χ. Βαμβακά πρὸς Ν. Πολίτη, 21/12/1919)³.

Σέ μιᾶ περίοδο κατά τήν ὅποια οἱ πληθυσμακοὶ συσχετισμοὶ ἦταν έμφανές ὅτι θά ἔπαιζαν κρίσιμο ρόλο – ἄς μὴν ξεχνάμε ὅτι τό Συνέδριο Εἰρήνης τών Παρισίων ἦταν τό πρώτο ὅπου ἡ έπιρροή τοῦ Τύπου καί μέσῳ αὐτοῦ τῆς κοινῆς γνώμης έπηρέασε σέ τέτοιο βαθμὸ τῆς εξέλιξης – στή τελικῆ άπόφαση τών «προεχουσῶν Δυνάμεων», ἡ άπογραφή άποτέλεσε πεδίο σκληρῆς διαμάχης άπό τήν πρώτη στιγμή πού δημοσιοποιήθηκε ἡ γαλλικῆ πρόθεση ἔως τήν ἡμέρα πού ἔληξε τό ζήτημα τῆς κυριαρχίας στή Δυτικῆ Θράκη.

Ἡ πρώτη αντίδραση τών Ἑλλήνων συνίστατο στό αἴτημα άναβολῆς τῆς γαλλικῆς άπόφασης μέ τό έπιχείρημα ὅτι θά ἔπρεπε πρώτα νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ παλιννόστηση τών προσφύγων. Συγχρόνως κατέβαλαν σύντομες προσπάθειες γιά νά φύγουν ὅλοι οἱ Βούλγαροι δημόσιοι ὑπάλληλοι.

Ἡ ὑπόδοχή τῆς γαλλικῆς πρωτοβουλίας άπό τοὺς έκπροσώπους τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης φαίνεται χαρακτηριστικά στό «λίαν έπείγον» τηλεγράφημα τοῦ Χαλκιόπουλου πρὸς τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τό ὅποιο άπέστειλε μόλις πληροφορήθηκε τά τῆς άπογραφῆς: «Στρατηγὸς Σαρπύ άπέστειλεν ένταῦθα μεράρχῳ έντυπα πρὸς συμπλήρωσιν στατιστικῶν πλη-

2. «Συνθήκη Neuilly-sur-Seine», Ἀθήνα, Ἐκδοση Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, σ. 19.

3. Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, Ἡ άπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Θράκης άπό τό Ἀρχεῖο Χ. Βαμβακά, Ἀθήνα 1975, σ. 75.

ροφοριών περί πληθυσμού και των πόρων περιφερείας Ξάνθης. Ὑποθέτω ὅμως ὅτι μέτρον τοῦτο θὰ εἶναι γενικὸν δι' ὅλοκληρον Δυτικὴν Θράκην. Δεδομένου ὅτι μόλις μικρὸς ἀριθμὸς προσφύγων ἐπέστρεψε θὰ ἦτο ἐπάνα- γκες ἀναβληθῆ διὰ εὐθετώτερον χρόνον ἀπογραφῆ πληθυσμοῦ» (Χαλκιό- πουλος πρὸς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, 28/11/1919)⁴.

Οἱ ἀνησυχίες καὶ οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ Χαλκιόπουλου ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Βαμβακά, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι, ὅταν πῆγε στὴν Κομο- τινή γιὰ νὰ ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του, «δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη Ἕλληνες, ἐκτὸς ἐλαχίστων οἵτινες μόλις ἐμετροῦντο εἰς πέντε δακτύλους»⁵.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ βέβαια ὀφειλόταν στὸν ἐγκαταρισμὸ τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βουλγαρικῆς κυριαρχίας. Ὁ Πάλλης ἀνα- φέρει ὅτι μετὰ τὸ 1913 ἐκδιώχθηκαν ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Θράκη 70.000 Ἕλληνες καὶ 49.000 Μουσουλμάνοι⁶. Ὁ Ἀντωνιάδης προσδιορίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκδιωχθέντων σὲ πάνω ἀπὸ 70.000, ἐνῶ περιορίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλή- νων ποὺ ἐπιβίωσαν τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς μεταξὺ 18.000 καὶ 20.000⁷.

Ἡ βουλγαρικὴ πολιτικὴ ἐκδιώξης τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν μὲ τὴν ταυτόχρονη ἐγκατάσταση Βουλγάρων ἐποίκων εἶχε ἔτσι ἐπιτύχει τὸν πλήρη σχεδὸν ἀφελληνισμὸ τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ τὴν ἐπακόλουθη μετατροπὴ τῆς σὲ μιὰ καθαρὰ βουλγαρικὴ ἐπαρχία. Μόνον οἱ Βούλγαροι δημόσιοι ὑπάλληλοι συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους, ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ Δυτικὴ Θράκη, ἔφθαναν τουλάχιστον τὶς 20.000⁸.

Ἡ συγκεκριμένη πληθυσμιακὴ ὁμάδα μάλιστα ἦταν ἡ τελευταία ποὺ ἐγκατέλειψε τὴ Δυτικὴ Θράκη, λίγο πρὶν τὸ τέλος τῆς διασυσματικῆς κα- τοχῆς. Ὁ Γεραγᾶς τονίζει ἰδιαίτερα τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Βούλγαροι δημόσιοι ὑπάλληλοι καθὼς καὶ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν ἐποίκων ἀποχώρησαν ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων⁹.

Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀποχώρησή τους δὲν ἦταν προϊόν βίας ἀλλὰ τὸ φυσικὸ ἐπακόλουθο τῆς πρόβλεψης τοῦ β' ἑδαφίου τοῦ ἄρθρου 44 τῆς Συνθήκης τοῦ Νεῖγύ, τὸ ὁποῖο παρείχε στὴν Ἑλλάδα τὸ δικαίωμα νὰ μὴν

4. Ἱστορικὸ Ἰσχυροῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, «Φάκελος 1919 7. Α/5 Πολιτικῆ. Δυτικὴ Θράκη».

5. Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, ὁ.π., σ. 22.

6. Ἄ. Κ. Πάλλης, *Στατιστικὴ Μελέτη περὶ τῶν μεταναστεύσεων Μακεδονίας, Θράκης κατὰ τὰ ἔτη 1912-1924*, Ἀθήνα 1925, σ. 17.

7. Α. Antoniadès, *Le développement économique de la Thrace*, Ἀθήνα 1922, σσ. 39, 41.

8. Κ. Γεραγᾶς, *Ἀναμνήσεις ἐκ Θράκης 1920-1922*, Ἀθήνα, Ἐστία, 1925, σ. 86.

9. Στὸ ἴδιο, σ. 73.

δώσει την ελληνική ιθαγένεια σε όσους Βουλγάρους εγκαταστάθηκαν στη Δυτική Θράκη μετά το 1913. Κατά συνέπεια, όλοι όσοι ανήκαν σε αυτή την κατηγορία ήταν υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν τα θρακικά εδάφη που περιερχόνταν υπό ελληνική κυριαρχία.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει η Παξιμαδοπούλου, «από τον Οκτώβριο του 1919 μέχρι την 1η Μαρτίου 1920 μετανάστευσαν 20.000 Βούλγαροι στη Βουλγαρία και 22.000 Μουσουλμάνοι στην Τουρκία, ενώ 23.000 Έλληνες επέστρεψαν στη Δυτική Θράκη»¹⁰. Άρα εάν συνυπολογισθεί ο πληθυσμός που καταγράφηκε από τη γαλλική στατιστική – όπως την παραθέτει η ίδια –, οι πληθυσμιακοί συσχετισμοί στη Δυτική Θράκη κατά την έναρξη της διασυμμαχικής κατοχής είχαν κατά προσέγγιση ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Κατανομή πληθυσμού Δυτικής Θράκης ανά εθνότητα
τόν Οκτώβριο του 1919

Όθωμανοί		Έλληνες		Βούλγαροι		Σύνολο
108.578	50,32%	33.114	15,35%	74.092	34,34%	215.784

Το σύνολο των κατοίκων της Δυτικής Θράκης σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα φθάνει τα 216.000 άτομα κατά προσέγγιση και απέχει παρασάγγας από τα στοιχεία της βουλγαρικής απογραφής του Δεκεμβρίου του 1914, όπου αναφέρεται ο αριθμός 400.000¹¹. Θα πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι η βουλγαρική Θράκη περιελάμβανε και περιοχές που δεν πέρασαν υπό διασυμμαχικό έλεγχο μετά το 1919. Άρα τα στοιχεία για τον συνολικό πληθυσμό δεν είναι συγκρίσιμα.

Ως μέτρο σύγκρισης μπορούν να χρησιμεύσουν τα στοιχεία που κατέθεσε η ελληνική κυβέρνηση στο Συνέδριο της Ειρήνης και περιορίζονται σχεδόν ακριβώς στα γεωγραφικά όρια της Δυτικής Θράκης. Σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα, ο συνολικός πληθυσμός αυτής της περιοχής το 1912, όπως προέκυπε από τις στατιστικές του Οικουμενικού Πατριαρχείου, έφθανε

10. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινοῦ, *Ἡ Δυτική Θράκη στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Βουλγαρίας*, Ἀθήνα, Gutenberg, 1997, σ. 63.

11. D. Mitrany, *The Effect of the War in Southeastern Europe*, New Haven, Yale University Press, 1936, σ. 255.

τους 225.524 κατοίκους εκ των οποίων 70.366 (31,20%) ήταν Έλληνες, 124.715 (55,30%) Μουσουλμάνοι και 30.443 (13,50%) Βούλγαροι¹².

Η επάνοδος των προσφύγων, εκτός από την προφανή σημασία για την απόκτηση πληθυσμιακού έρεισματος και τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων που είχαν προκληθεί στις περιοχές διαμονής τους στο ελληνικό βασίλειο, αποκοτούσε υπό αυτές τις συνθήκες έναν επιπρόσθετο και άρκεύτως κρίσιμο λόγο για να επιταχυνθεί ο ρυθμός της.

Οι γαλλικές αρχές προέβαλαν διάφορα προσκόμματα στον μαζικό επαναπατρισμό, καθώς υποτιμιάζονταν – και όχι έντελως άδικα – ότι η ελληνική κυβέρνηση για προφανείς λόγους εκτός από τον επαναπατρισμό των Θρακών επεδίωκε την εγκατάσταση και ελληνικών προσφυγικών πληθυσμών από άλλες περιοχές.

I. Η παλιννόστηση των προσφύγων στη Δυτική Θράκη

Ός τις αρχές του 1920, 21.996 πρόσφυγες είχαν αναχωρήσει από τη Μακεδονία προς διάφορες περιοχές της Δυτικής Θράκης, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2.

Σύμφωνα με τον Γεραγᾶ, «οί από 1ης μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1919 παλιννοστήσαντες δαπάναις του Κράτους ἀνήλθον εις 37.145 ἄτομα» χωρίς σέ αὐτοὺς νά συμπεριλαμβάνεται ἓνας σημαντικός ἀριθμὸς ἀτόρων, «οἵτινες δὲν ἐπετρέπετο καὶ δὲν ἠδύνατο νά παλιννοστήσωσιν ὑπὸ τὰς διατυπώσεις καὶ διὰ τῶν μεταφορικῶν μέσων, ἅτινα προωρίζοντο δι' ὀμαδικὰς ἀτόρων μετακινήσεις»¹³.

Ὁ Ἀντωνιάδης συμφωνεῖ με τὸν ἀριθμὸ που δίνει ὁ Γεραγᾶς γιὰ τοὺς παλιννοστήσαντες με δαπάνες τοῦ κράτους καὶ ὑπολογίζει τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν επαναπατρισθέντων Ἑλλήνων, ἀνεξαορτήτως τοῦ τρόπου με τὸν ὁποῖο ἐπέστρεψαν στὴ Δυτικὴ Θράκη, σέ 51.000¹⁴.

Στὶς ἀρχές τοῦ 1920, οἱ στρατιωτικοὶ διοικητὲς τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς Δυτικῆς Θράκης διενήργησαν «πρόχειρες στατιστικὲς» γιὰ νά συλλέξουν πληροφορίες σχετικὰ με τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων. Σύμφωνα με αὐτές, ἡ περιφέρεια Καραγάτς-Διδυμότειχο-Σουφλί εἶχε 121.000 κατοίκους, ἡ

12. Ἀρχεῖο Λέσχης Φιλελευθέρων, «Délégation Hellénique. Réponse aux Exposés soumis par la Délégation Bulgare à la Conférence de la Paix au sujet de la politique de la Bulgarie et de ses prétentions sur la Thrace», Παρίσι 1919, σ. 15.

13. Κ. Γεραγᾶς, ὁ.π., σ. 76.

14. Α. Antoniadès, ὁ.π., σ. 41.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ἀριθμὸς καὶ τόπος προορισμοῦ τῶν Δυτικοθρακιωτῶν προσφύγων
ποῦ εἶχαν καταφύγει σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας

Προορισμὸς	Ἀτομα
Εἰς Ξάνθη	820
Εἰς Γκιουμουλτζίνα	590
Εἰς Δεδαγαῖς	1.008
Εἰς Σουφλίον	3.518
Εἰς Διδυμότειχον	1.133
Εἰς Καραγάς	1.081
Εἰς Καρατζίσιον	1.160
Εἰς Φέρρας	41
Εἰς Γιασσήμιοι	688
Εἰς Κορνοφωλιά	610
Εἰς Δαδιά	660
Εἰς Καραμπουνάρ	67
Σύνολον	11.376
Ἐκ τοῦ ἑσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας διὰ Δυτικὴν Θράκην χωρὶς νὰ δηλώσωσιν τόπον καταγωγῆς	10.620
Ἔτσι ἐν συνόλῳ	21.996

Πηγή: Ἡ περιθάλμις τῶν προσφύγων 1917-1920, Ἀθήνα 1920, σ. 217.

περιφέρεια Δεδαγαῖς 18.000, ἡ περιφέρεια Γκιουμουλτζίνας 75.000 καὶ ἡ περιφέρεια Ξάνθης 60.000. Τὸ σύνολο τοῦ θρακικοῦ πληθυσμοῦ ἀνερχόταν σὲ περίπου 274.000 κατοίκους, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ Ἕλληνες δὲν ξεπερνοῦσαν τὶς 50.000, δηλαδὴ τὸ 18,24%, σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ε. Βακῆ¹⁵.

Σὲ διάφορες πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Μακεδονίας ἐξακολουθοῦσαν νὰ παραμένουν ὀλιγάριθμοι πυρῆνες προσφύγων μὲ τὴν ἐξαιρέση τῆς Θεσσα-

15. Δελτίον Πληροφοριῶν 14ης Φεβρουαρίου 1920, Ι.Α.Υ.Ε. 1920 Α' Πολιτικὴ 153. Δυτικὴ Θράκη. Βλ. καὶ Δ. Βακῆς, Ἡ Μεγάλῃ Ἑλλάς, Ἀθήνα 1964, σ. 343. Ὁ Ἐμμανουὴλ Βακῆς ἦταν ὑπολοχαγὸς Πυροβολικοῦ. Διορίσθηκε ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση μὲ εἰσήγησιν τοῦ Γ. Κατεχάκη (ἀρχηγὸς τῆς ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὴν Κωνσταντινούπολη) ὡς στρατιωτικὸς σύνδεσμος μὲ τὴ Διασυμμαχικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Δυτικῆς Θράκης. Ἡ ἐγκατάστασή του στὴν Κομοτηνὴ τὸν Μάρτιο τοῦ 1919 προκάλεσε ἔντονες βουλγαρικὰς διαμαρτυρίες.

λονικής, όπου 4.000 Θράκες άρνούταν να παλιννοστήσουν παρά τις συνεχείς παραινήσεις των έλληνικών ύπηρεσιών και την επίκληση του έθνικου συμφέροντος. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Περιθάλψεως, οι πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης άνηκαν «εις την άστικην τάξιν», ενώ οι περισσότεροι ήταν έμποροι, γεγονός που καθιστούσε ιδιαίτερα επιτακτική την επιστροφή τους ώστε να τεματισθεί η κυριαρχία των Βουλγάρων στο έμπόριο της Δυτικής Θράκης¹⁶.

Μπροστά στην έπίμονη άρνηση των προσφύγων να επιστρέψουν, τό Υπουργείο κατέληξε να προτείνει την παροχή κάθε δυνατού κινήτρου και διευκόλυνσης, όπως «της διαθέσεως μέσων μεταφοράς των έμπορευμάτων των, άπαλλαγής αυτών παντός δασμού έξαγωγικού και εισαγωγικού και έν γενεί διά της παροχής πάσης δυνατής οικονομικής εύκολίας», ώστε να πραγματοποιηθεί η έπιζητούμενη παλιννόστηση με όρους οι όποιοι θα προσέφεραν τη δυνατότητα στους Έλληνες «να συναγωνισθώσι τους Βουλγάρους έμπόρους, εύρισκομένους ήδη υπό πολύν καλλιτέρους όρους».

Φαίνεται ότι ένα σημαντικό τμήμα των Δυτικοθρακιωτών προσφύγων δέν έδειξαν ιδιαίτερη προθυμία να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Ο Γεραγάς άποδίδει αυτή τη συμπεριφορά στη συντελεσθείσα ένσωμάτωση των προσφύγων στην έλληνική κοινωνία καθώς και στην έρείπωση της Δυτικής Θράκης, γεγονός που δέν προσέφερε τις άπαραίτητες προϋποθέσεις για την επιστροφή τους. Όπως σημειώνει ο ίδιος, «αί έντελώς κατεστραμμένα οικία άνήρχοντο εις 3.473, αί δέ ήμικατεστραμμένα εις 409, πάσαι δέ αί λοιπαί είχαν καταληφθή υπό Βουλγάρων έποίκων. Όστε διά 4.000 οικογενείας ήτο άπολύτως αδύνατος ή ταχεία παλιννόστησις λόγω έλλείψεως στέγης»¹⁷. Ειδικά για οικογένειες με παιδιά, ή έλλειψη στέγασης, δεδομένων των καιρικών συνθηκών του φθινοπώρου και του χειμώνα στη Δυτική Θράκη, σήμαινε ότι αναλάμβαναν σοβαρούς κινδύνους για την ίδια την επιβίωσή τους. Θά ήταν λογικό συνεπώς να προτιμούν να αναβάλουν την επιστροφή τους για την άνοιξη.

Πρίν από τους πολέμους ύπήρχαν σε όλη τη Θράκη 32.603 έλληνικές οικίες, εκ των οποίων μόνο 16.734 «εύρέθησαν εις κάτωσ καλήν κατάστασιν» μετά την άπελευθέρωση της περιοχής. Ός τον Δεκέμβριο του 1922 στη Δυτική Θράκη είχαν έπισκευασθεί 90 και κατασκευασθεί έξ άρχής 168 οικίες με έξοδα του έλληνικού κράτους. Οί συνολικές δαπάνες για την έπισκευή

16. Υπουργείο Περιθάλψεως, *Η περίθαλψις των προσφύγων 1917-1920*, Αθήνα 1920, σ. 218.

17. Κ. Γεραγάς, *δ.π.*, σσ. 75-76.

και την ανοικοδόμηση 2.327 οικιών ανήλθαν έως τον Δεκέμβριο του 1922, σε 2.200.000 δραχμές. Κατά μέσον όρο, η επίσκεψη κόστιζε 500 δραχμές, ενώ η ανοικοδόμηση 1.500 δραχμές (πληροφορία Μ. Παπαδοπούλου, Διευθυντού Έποικισμού και Γεωργίας Θράκης, 31/12/1921)¹⁸.

Η καταστροφή των οικιών, όπως φαίνεται από τη μαρτυρία που ακολουθεί, δεν συνιστούσε τακτική άντεκδίκησης ή αποραδικής μορφής λεηλασία από τα ύποχωρούντα βουλγαρικά στρατεύματα, αλλά στον χώρο της Δυτικής Θράκης είχε ως σαφή στόχο την παρεμπόδιση της παλιννόστησης των Ελλήνων προσφύγων.

Ο Δήμαρχος Καβατζικίου (περιοχή Έβρου) ανέφερε ότι «κατά το έτος 1918 κατανοήσαντες οι Βούλγαροι ότι ο συμμαχικός στρατός θα κατελάμβανε την Θράκη και επομένως οι κάτοικοι θα επανήρχοντο, ήχρισαν να κατακοιμνίζωσι τὰς οικίας των ελληνικών χωριών Καβατζικίου και Πασμακτζή. Ούτω κατεκρήμνισαν (300) τριακοσίας οικίας εις τὸ χωριὸν Καβατζίκι, κατὰ δὲ τὴν 20/10/1918 κατέκασαν τὴν μεγαλοπρεπή ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωριού και τὸ σχολεῖον, εις δὲ τὸ χωριὸν Πασμακτζή κατεκρήμνισαν τεσσαράκοντα οικίας μὴ προφθάσαντες νὰ φέρωσιν εις πέρας τὸ ἀπαίσιον τούτων ἔργον, διότι ἐγένετο ἀνασωχὴ και προήλασεν ὁ συμμαχικὸς στρατός»¹⁹.

Ἐκτὸς ὁμως τῶν Ἑλλήνων Θρακῶν, πού εἶχαν καταφύγει στὶς περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, χιλιάδες ἄλλοι εἶχαν μεταφερθεῖ στὴ βουλγαρικὴ ἐνδοχώρα εἴτε ὡς ὄμηροι – μεταξὺ αὐτῶν και ὁ πατέρας τοῦ Κωνσταντίνου Καρμανλῆ, μετέπειτα Πρωθυπουργοῦ, Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας και ἐμπνευστῆ τῆς προσέγγισης μὲ τὴ Βουλγαρία – εἴτε, στὴν περίπτωση παιδιῶν, μὲ στόχο νὰ υἱοθετηθοῦν ἀπὸ βουλγαρικὲς οἰκογένειες. Οἱ προσπάθειες ἐντοπισμοῦ και μεταφορᾶς τους στὴ Θράκη ἀποτέλεσαν μίαν ἀπὸ τίς κύριες προτεραιότητες τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὴ Σόφια ὑπὸ τὸν συνταγματάρχη Κ. Μαζαράκη²⁰.

II. Ἡ ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὸ διασυμμαχικὸ καθεστῶς

Ἦδη ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1919 οἱ Γάλλοι στρατιωτικοὶ εἶχαν προβεῖ σὲ κάποιες ἐκτιμήσεις σχετικὰ μὲ τοὺς ἀριθμητικὸς συσχετισμοὺς μεταξὺ τῶν

18. Ἱστορικὸ Ἄρχειο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, «Φάκελος 1922 28.3».

19. Νομαρχία Έβρου πρὸς Πολιτικὴ Διοίκηση Θράκης 15/4/1922, «Φάκελος 1922 92,4».

20. Δ. Κ. Σβολόπουλος, *Ἡ Θράκη ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν διοίκησην*, Ἀθήνα 1922, σ.11.

διαφόρων εθνοτικών και θρησκευτικών κοινοτήτων της Δυτικής Θράκης. Όμως, όπως σημείωναν οι ίδιοι, «τό διπλό ρεύμα της αποδημίας και της μετανάστευσης, το οποίο θα έντεινόταν περαιτέρω, όδηγούσε στη μεταβολή των στοιχείων προς μιὰ εὐνοϊκή κατεύθυνση γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Τούρκους – «le double courant d'émigration et d'immigration qui va encore s'accroître tend à modifier les chiffres dans un sens favorable aux Grecs et aux Turcs»²¹.

Λίγο καιρὸ ἀργότερα, παραδέχονταν ὅτι τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Ὀκτωβρίου, τὰ ὁποῖα ἦταν «πολὺ ἐντυπωσιακὰ πρὸς ὄφελος τῶν Βουλγάρων, εἶναι πλέον ἐσφαλμένα ἐξαιτίας τῆς ἀναχώρησης, ἤδη ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, πολλῶν Βουλγάρων καὶ τῆς ἀφίξης Ἑλλήνων καὶ Τούρκων προσφύγων – «cette statistique très tendancieuse en faveur des Bulgares est maintenant inexacte par suite du départ depuis cette époque de nombreux Bulgares et de l'arrivée de réfugiés Grecs et Turcs»²².

Τὸ Συνέδριο τῶν Παρισίων ἔληξε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1920 χωρὶς νὰ ἔχει συμπεριληφθεῖ σὲ καμία ἀπὸ τὶς ὑπογραφεῖσες συνθήκες ἢ ἱκανοποίηση κάποιας ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἐδαφικὲς διεκδικήσεις. Εἰδικὰ τὸ θρακικὸ ζήτημα παρέμενε ἀνοιχτὸ – ἔστω ὑπὸ εὐνοϊκότερους ὅρους μετὰ τὴ Συνθήκη τοῦ Νεϊγῦ – καὶ ἐξαρτώμενο ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ δράση τῆς ἑλληνικῆς διπλωματίας ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὶς ἱκανότητες καὶ τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς διοίκησης στὴ Διασυμμαχικὴ Θράκη.

Μιὰ σημαντικὴ διαφοροποίηση στοὺς ἐσωτερικοὺς συσχετισμοὺς τῶν «προεχουσῶν Δυνάμεων» προήλθε ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῶν ΗΠΑ νὰ ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὸ προσκήνιο ἐπιστρέφοντας στὴν πολιτικὴ τοῦ ἀπομονωτισμοῦ.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Διάσκεψης τοῦ Σάν Ρέμο (18 ἕως 24 Ἀπριλίου 1920) ὁ Γάλλος Πρωθυπουργὸς Alexandre Millerand ζήτησε τὴν ἀπόσυρση τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Θράκη ἐπικαλούμενος τὶς στρατιωτικὲς ἀνάγκες ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ διεξαγόμενες ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ Κεμάλ στὴν Κιλικία. Ἡ Διάσκεψη, παρὰ τοὺς ἀρχικοὺς δισταγμοὺς ποὺ ἐξέφρασαν ὀρισμένα μέλη τῆς ἐξαιτίας τοῦ φόβου ἐπανάληψης ἀνάλογων ἐπεισοδίων μετὰ τὴ Σμύρνης, ἀποφάσισε τὴν προώθηση τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τὴν κατάληψη τῆς Δυτικῆς καὶ στὴ συνέχεια τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης «ἐξ ὀνόματος» τῶν Συμμάχων.

21. J. Dalègre, «La mission du général Charpy en Thrace occidentale», *Mésogéios* 4 (1999), σ. 70.

22. Στὸ ἴδιο.

Παρά την ἀναίμακτη κατάληψη τῆς Ξάνθης, τὸ προηγούμενο τῆς Σμύρνης ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀπασχολεῖ τίς ἑλληνικὲς δυνάμεις. Ὁ Βενιζέλος, σὲ τηλεγράφημα πού ἔστειλε γιὰ νὰ διατάξει τὴν ἐπίταξη πλοίων μὲ στόχο τὴ μεταφορὰ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἀνέφερε ὅτι «ἄμεσος ἀπὸ τοῦδε κατάληψις Θράκης δὲν ἀπεφασίσθη εἰσέτι φίλων ἡμῶν φοβουμένων μὴ συμβοῦσιν ἀνάλογα τῶν ἐν Σμύρνη καὶ δυσχεράνωσι θέσιν μας πρὸ ὑπογραφῆς Συνθήκης» (τηλεγράφημα Βενιζέλου πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν 14-27/4/1920)²³.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ (Ἀπρίλιος 1920), ἡ διασυμμαχικὴ διοίκηση συνέλεξε τὰ τελευταῖα στοιχεῖα ἀνακοινώνοντας τοὺς τελικοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Ὁ συνταγματάρχης Vicq, στρατιωτικὸς διοικητὴς Ξάνθης, περιέγραψε ὡς ἑξῆς τὴ διαδικασία συλλογῆς τῶν στοιχείων στὴν περιοχὴ τῆς εὐθύνης του:

«1. *Populations musulmanes*. Les renseignements ont été fournis: a) par l'autorité bulgare en novembre 1919, b) par la gendarmerie thracienne en décembre 1919, c) par la communauté musulmane. Les chiffres donnés par cette dernière sont de 20% supérieurs à ceux donnés par la gendarmerie thracienne (gendarmes grecs) et de 10% supérieurs à ceux fournis par l'autorité bulgare. Il a été pris un chiffre intermédiaire entre celui donné par l'autorité bulgare et celui donné par la communauté musulmane.

2. *Populations bulgares*. Chiffres fournis par la municipalité de Xanthi (adjoint au maire grec) qui a fait le recensement nominatif de tous les sujets bulgares habitant Xanthi, et par la communauté bulgare. Les chiffres donnés sont sensiblement les mêmes.

3. *Populations grecques*. Les recensements ont été fournis par la communauté grecque qui a envoyé chaque semaine la liste des réfugiés arrivés dans la semaine. La gendarmerie française fournit de plus chaque jour la liste des réfugiés se présentant à la gare. Les chiffres donnés par la communauté grecque sont de 25% supérieurs à ceux signalés par la gendarmerie, mais il faut remarquer que la gendarmerie n'a pas le chiffre exact des réfugiés arrivant soit par voie de mer, soit par voie de terre. Les chiffres donnés sur la liste jointe sont ceux donnés par la communauté grecque arrondis à la certaine. Ils constituent donc à mon avis un maximum»²⁴.

Ἡ μετάφραση τοῦ παραπάνω ἀποσπάσματος ἔχει ὡς ἑξῆς:

23. Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, Ι.Α.Υ.Ε. 1920, Α' Πολιτικὴ 153. Δυτικὴ Θράκη.

24. J. Dalégre, ὁ.π., σ. 70.

«1. *Μουσουλμανικοί πληθυσμοί.* Οί πληροφορίες παρασχέθηκαν: α) από τις βουλγαρικές αρχές τόν Νοέμβριο του 1919, β) από τη θρακική χωροφυλακή τόν Δεκέμβριο του 1919, γ) από τη μουσουλμανική κοινότητα. Τά στοιχεία πού δόθηκαν από την τελευταία ήταν κατά 20% αύξημένα σέ σχέση μέ αυτά πού δόθηκαν από τη θρακική χωροφυλακή (χωροφύλακες Έλληνες) καί κατά 10% αύξημένα από αυτά πού δόθηκαν από τις βουλγαρικές αρχές. Έγινε αποδεκτός ένας μέσος αριθμός μεταξύ αυτού πού έδωσαν οί βουλγαρικές αρχές καί αυτού πού δόθηκε από τη μουσουλμανική κοινότητα.

2. *Βουλγαρικοί πληθυσμοί.* Στοιχεία δόθηκαν από τόν δήμο τής Ξάνθης (δήμαρχος Έλληνας), ό όποιος πραγματοποίησε τήν όνομαστική απογραφή όλων τών Βουλγάρων υπηκόων κατοίκων Ξάνθης, καί από τη βουλγαρική κοινότητα. Τά δοθέντα στοιχεία ήταν ουσιαστικά τά ίδια.

3. *Έλληνικοί πληθυσμοί.* Οί απογραφές πραγματοποιήθηκαν από τις ελληνικές κοινότητες οί όποιες έστειλαν κάθε έβδομάδα έναν κατάλογο μέ τους πρόσφυγες πού επέστρεφαν κατά τη διάρκεια αυτής τής έβδομάδας. Η γαλλική χωροφυλακή έδινε επιπλέον κάθε μέρα τόν κατάλογο τών προσφύγων πού παρουσιάζονταν στόν σιδηροδρομικό σταθμό. Τά στοιχεία πού δίνονταν από τήν ελληνική κοινότητα ήταν κατά 25% αύξημένα από αυτά πού κατέγραφε ή χωροφυλακή, αλλά πρέπει νά σημειωθεί ότι ή χωροφυλακή δέν είχε τόν ακριβή αριθμό τών προσφύγων πού έφθιθαν είτε διά μέσου τής θάλασσας είτε όδικώς. Τά στοιχεία πού δίνονται στήν επισυναπτόμενη λίστα είναι αυτά πού δόθηκαν από τήν ελληνική κοινότητα μέ βεβαιότητα αύξημένα. Άποτελούν έτσι κατά τή γνώμη μου τό μέγιστο».

Τά συλλεγένητα στοιχεία έδωσαν τόν αριθμό κατοίκων κατά περιφέρεια καί ανά έθνότητα-θρησκευτική κοινότητα πού παρατίθεται στούς Πίνακες 3 καί 4.

Σύμφωνα μέ τήν J. Dalègre τό τελικό σύνολο τού πληθυσμού τής Δυτικής Θράκης είναι 206.690. Όμως είτε πρόκειται περί τυπογραφικού λάθους είτε περί λάθους ύπολογισμού, διότι ή άθροιση τών επιμέρους συνόλων δίνει άποτέλεσμα 204.690.

Η Παξιμαδοπούλου παραθέτει τά ίδια στοιχεία όσον άφορά τά σύνολα τών πληθυσμών τής Δυτικής Θράκης, χωρίς όμως νά αναφέρει τήν κατανομή τους στίς περιφέρειες, περιοριζόμενη στούς αριθμούς πού άφροούν τίς τρείς μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες²⁵.

25. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *δ.π.*, σ. 63.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Κατανομή πληθυσμών Δυτικής Θράκης σύμφωνα με τη γαλλική απογραφή
του Ἀπριλίου 1920²⁶

Περιφέρεια	Μουσουλμάνοι		Βούλγαρ.	Ἑλληνες	Ἰσραηλ.	Ἀρμέν.	Διάφ.	Σύνολα
	Ὄθωμανοί	Πομάκοι						
Καφαγιάτς	5	0	10.210	15.045	370	450	1.113	27.193
Διδυμότειχο	1.274	0	4.956	18.856	878	157	192	26.313
Σουφλί	2.770	0	10.998	7.435			47	21.250
Δεδεαγιάτς	642	0	11.543	3.355	165	512	100	16.317
Γκιουμουλτζίνα	39.601	2.341	14.794	4.773	1.292	561	1.589	64.951
Ξάνθη	30.438	9.507	1.591	6.650	280	200	0	48.666
	74.730	11.848						
Σύνολα	86.578		54.092	56.114	2.985	1.880	3.041	204.690

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Κατανομή % τῶν πληθυσμῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης σύμφωνα
με τη γαλλική απογραφή τοῦ Ἀπριλίου 1920

Περιφέρεια	Μουσουλμάνοι		Βούλγαροι	Ἑλληνες	Ἰσραηλ.	Ἀρμέν.	Διάφ.
	Ὄθωμανοί	Πομάκοι					
Καφαγιάτς	0,02%	0,00%	37,55%	55,33%	1,36%	1,65%	4,09%
Διδυμότειχο	4,84%	0,00%	18,83%	71,66%	3,34%	0,60%	0,73%
Σουφλί	13,04%	0,00%	51,76%	34,99%	0,00%	0,00%	0,22%
Δεδεαγιάτς	3,93%	0,00%	70,74%	20,56%	1,01%	3,14%	0,61%
Γκιουμουλτζίνα	60,97%	3,60%	22,78%	7,35%	1,99%	0,86%	2,45%
Ξάνθη	62,54%	19,54%	3,27%	13,66%	0,58%	0,41%	0,00%
	36,51%	5,79%					
Σύνολα	42,30%		26,43%	27,41%	1,46%	0,92%	1,49%

26. J. Dalègre, ὁ.π., σ. 71.

Ὁ Γεραγᾶς σημειώνει ὅτι «οἱ Γάλλοι ἐπιμελῶς ἀπέφυγον νὰ δημοσιεύσωσιν ἀμέσως τότε τὴν στατιστικὴν των», γεγονός πού ἐπέτρεψε – σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο – στοὺς Βούλγαρους νὰ δημοσιοποιήσουν στοιχεῖα γιὰ τὶς πληθυσμακῆς ἰσορροπίες στὴ Δυτικὴ Θράκη, τὰ ὁποῖα ἰσχυρίστηκαν ὅτι προέρχονταν ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἀπογραφή²⁷.

Τὸ Βαλκανικὸ Κομῆτάτο τῆς Ἀγγλίας (ἡ ἰσχυρότερη φιλοβουλγαρικὴ ὀργάνωση τῆς Εὐρώπης) δημοσίευσε τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα (Πίνακας 5):

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ἀποτελέσματα Γαλλικῆς Στατιστικῆς σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Βαλκανικοῦ Κομῆτάτου²⁸

Ὄθωμανοὶ		Ἕλληνες		Βούλγαροι		Σύνολο	
				Ἐξαρχικοὶ	Πομάκοι		
74.750	38,14%	56.114	28,63%	54.092	27,60%	11.048	5,64%
							196.004

Τὰ ποσοστὰ ὑπολογίζονται ἐπὶ πληθυσμοῦ 196.004. Ἐάν προστεθοῦν καὶ τὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς Ἑβραίους, τοὺς Ἀρμένιους καὶ διάφορους ἄλλους, τότε τὰ ποσοστὰ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸ εἶναι ἴδια μὲ αὐτὰ πού ἀναφέρει ἡ J. Dalégre.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν παραπάνω πινάκων, οἱ ἀναφερόμενοι ἀριθμοὶ εἶναι σχεδὸν οἱ ἴδιοι μὲ μικρῆς διαφορῆς στὸν τελικὸ ἀριθμὸ τῶν Μουσουλμάνων καὶ τῶν Πομάκων, οἱ ὁποῖοι βέβαια στὴ δευτέρῃ περίπτωσι ὑπολογίζονται ὡς Βούλγαροι.

Ἡ πηγὴ τῆς J. Dalégre εἶναι τὰ γαλλικὰ στρατιωτικὰ ἀρχεῖα²⁹, τῆς Παξιμαδοπούλου τὰ ἀρχεῖα τοῦ Foreign Office³⁰ καὶ τοῦ Γεραγᾶ τὸ Βαλκανικὸ Κομῆτάτο τοῦ Λονδίνου.

Ὁ Ἀλτίνωφ – σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρει ὁ Γεραγᾶς³¹ – παρέθεσε διαφορετικούς ἀριθμούς ἐπικαλούμενος τὴν ἴδια στατιστικὴ (Πίνακας 6):

27. Κ. Γεραγᾶς, *ὁ.π.*, σ. 81.

28. Στὸ ἴδιο, σ. 82 καὶ N. Moschopoulos, *La question de Thrace ou le mensonge Bulgare*, Ἀθήνα 1922, σ. 150.

29. Recensement de la population de la Thrace occidentale arrêté à la date du 30 Mars 1920, SHAT.

30. P.R.O., Craigie πρὸς Curzon, Σόφια, 6 Φεβρουαρίου 1920, F.O. 421/298. Βλ. Μ. Παξιμαδοπούλου-Σταυρινοῦ, *ὁ.π.*, σ. 63, σημ. 94.

31. Κ. Γεραγᾶς, *ὁ.π.*, σσ. 82, 86.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
 'Αποτελέσματα Γαλλικής Στατιστικής σύμφωνα
 με τα στοιχεία του 'Αλτίνοφ

Όθωμανοί	Έλληνες	Βουλγάροι	Πομάκοι	Αρμένιοι	Διάφοροι	Σύνολο
73.220	51.706	69.154	11.739	1.969	1.834	209.622
34,93%	24,67%	32,99%	5,60%	0,94%	0,87%	100%

Όπως γίνεται άμέσως αντιληπτό από τη σύγκριση των δύο πινάκων, ή βασική διαφορά των στοιχείων του 'Αλτίνοφ έγκειται στην αύξηση του αριθμού των Βουλγάρων. Τόσο ό Γεραγιάς³², χρησιμοποιώντας την περίπτωση του Σουφλίου, όσο και ό Μοσχόπουλος³³ προβαίνουν σε αναλυτική κριτική των στοιχείων που παραθέτει ό 'Αλτίνοφ για να άποδείξουν την προσπάθειά του να μειώσει τον πραγματικό αριθμό των Έλλήνων.

Η Βουλγαρική 'Αντιπροσωπεία στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης κατέθεσε άκριβώς τα στοιχεία του 'Αλτίνοφ, ύποστηρίζοντας ότι αυτά και μόνο αυτά είναι γνήσια³⁴. Βεβαίως στους βουλγαρικούς πληθυσμούς συνυπολογίζονταν και οί Πομάκοι.

Τά άποτελέσματα της γαλλικής άπογραφής επικαλέσθηκε και ή Τουρκική 'Αντιπροσωπεία καταθέτοντας στίς διαπραγματεύσεις της Λωζάνης τη δική της έκδοχή³⁵ (βλ. Πίνακα 7).

Τά στοιχεία για τον πληθυσμό της γαλλικής άπογραφής που παραθέτει ό D. Mitrany³⁶ συμφωνούν με εκείνα του 'Αλτίνοφ. Ό D. Mitrany προσδιορίζει επιπλέον τον πληθυσμό των Έβραίων σε 3.000 άτομα, άνεβάζοντας έτσι τον συνολικό πληθυσμό της Δυτικής Θράκης σε 212.622 κατοίκους. Επίσης αναφέρει ότι ή άπογραφή πραγματοποιήθηκε στίς 30 Μαρτίου του 1920.

Σχετικά με τον πληθυσμό των Πομάκων, ό Χ. Βαμβακάς, στίς 18/9/1919, άφου διευκρίνισε ότι δεν ύπάρχει «ίδιαίτερα στατιστική εμφάνιουσα άριθμόν Πομάκων», άνέφερε ότι τό 1913 ό Σύλλογος Μωαμεθανών Προσφύγων είχε ύποστηρίξει ότι 150.000 Πομάκοι είχαν έξαναγκασθεί να έξομώσουν

32. Στο ίδιο, σ. 85.

33. N. Moschopoulos, ό.π., σσ. 151-157.

34. «Lausanne Conference on Near East Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace», Λονδίνο 1923, σ. 72.

35. Στο ίδιο, σ. 54.

36. D. Mitrany, ό.π., σ. 255.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Ἀποτελέσματα Γαλλικῆς Ἀπογραφῆς σύμφωνα με τὴν Τουρκικὴ Ἀντιπροσωπεία στὶς διαπραγματεύσεις τῆς Λωζάνης

Τομέας	Τοῦρκοι	Ἕλληνες	Βούλγαροι	Λοιποὶ	Σύνολα
Γκιουμουλτζίνα	59.967 74,80%	8.834 11,02%	9.997 12,47%	1.367 1,71%	80.165
Δεδεαγάτς	11.744 42,74%	4.806 17,49%	10.227 37,22%	702 2,55%	27.479
Σουφλί	14.736 46,39%	11.542 36,33%	5.490 17,28%		31.768
Ξάνθη	42.671 81,61%	8.728 16,69%	552 1,06%	334 0,64%	52.285
Σύνολα	129.118 67,36%	33.910 17,69%	26.266 13,70%	2.403 1,25%	191.697

ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν βουλγαρικῶν ὄπλων. Προσδιόρισε ἐπίσης ὅτι στοὺς καζάδες Ροπτιοῦς καὶ Ἀχῆ Τσελεμπή ὄλοι οἱ Μουσουλιμάνοι – πλὴν τῶν προσφύγων ἀπὸ τὴ Βοσνία καὶ τὴ Βουλγαρία – ἦταν Πομάκοι, ἐνῶ στοὺς καζάδες Δαρὴ Δερέ καὶ Ἐγρὴ Δερέ ἀποτελοῦσαν τὴ μεγάλη πλειονότητα (τηλεγράφημα Χ. Βαμβακά πρὸς Ε. Βενιζέλο, 18/9/1919)³⁷.

Σύμφωνα με τὶς βουλγαρικὲς πηγές, ποὺ ἐπεκαλεῖτο ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησι στὸ ὑπόμνημά της τοῦ 1919³⁸, ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῶν Πομάκων ποὺ κατοικοῦσαν στὶς περιοχές, οἱ ὁποῖες παρέμεναν ὑπὸ βουλγαρικὴ κυριαρχία, ἀνερχόταν σὲ 100.355 ἄτομα, ἐνῶ στὶς περιοχές γιὰ τὴν τύχη τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο νὰ ἀποφασίσουν οἱ «προέχουσες Δυνάμεις», κατοικοῦσαν ἄλλες 18.000.

Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησι οὐσιαστικὰ ἐπιχείρησε νὰ ἀμφισβητήσει τὴν ὕπαρξι τῶν Πομάκων στὶς περιοχές τοῦ ἐνδιαφέροντός της, ἰσχυριζόμενη ὅτι λόγω τῆς συνοριακῆς χάραξης τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1919, ὅλες οἱ πομακικὲς περιοχές περιελήφθησαν στὰ βουλγαρικὰ ἐδάφη.

Ἀπὸ τὴν παραθεση τῶν ἀριθμῶν στοὺς παραπάνω πίνακες γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ καίρια συμβολὴ τῶν Πομάκων στὴ διαμόρφωση τῶν πληθυσμιακῶν συσχετισμῶν πρὸς ὄφελος ἑνὸς ἐκ τῶν τριῶν διεκδικητῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀναλόγως τῆς ἐθνοθρονοκευτικῆς κοινότητος, στὴν ὁποία θὰ συμπεριλαμβάνονταν. Μέσα ἀπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ γίνει ἀντιληπτὴ ἡ προσπάθεια τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησις νὰ ὑποστηρίξει ὅτι δὲν ὑπῆρχαν

37. Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, ὁ.π., σσ. 25-26.

38. Ἀρχεῖο Λέσχης Φιλελευθέρων, «Délégation Hellénique ...», σ. 16.

Πομάκοι στίς διεκδικούμενες περιοχές αλλά μόνο Μουσουλμάνοι. Έτσι απέφευγε τὸ κρίσιμο ἐρώτημα γιὰ τὴν ἐθνικὴ ταυτότητα τῶν Πομάκων καὶ ἀφαίρουσε ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ διπλωματία ἓνα ἀκόμα ἐπιχείρημα.

Τὴν 10/23η Μαΐου 1920 ἄρχισε ἡ μεταβίβαση τῶν ὑπηρεσιῶν ἀπὸ τοὺς Γάλλους στοὺς Ἕλληνες, σύμφωνα μὲ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Σάν Ρέμο. Τὴν 20η Μαΐου 1920 ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ εἶχε ὀλοκληρωθεῖ χωρὶς νὰ σημειωθεῖ κανένα ἐπεισόδιο ἀνάλογο μὲ αὐτὰ ποὺ συνέβησαν στὴ Σμύρνη.

III. Συμπέρασμα

Τὰ δύο κύρια ἐρωτήματα ποὺ ἀνακύπτουν σχετικὰ μὲ τὴ γαλλικὴ ἀπογραφή δὲν ἀφοροῦν τόσο τὴν ἀξιοπιστία τῶν συλλεγέντων στοιχείων – διότι σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα δίνουν τὴν ἀπάντησι οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι αὐτουργοὶ – ὅσο τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους πραγματοποιήθηκε καὶ βεβαίως τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν δημοσιοποιήθηκαν ἐπίσημα τὰ ἀποτελέσματά της ἀπὸ τὶς γαλλικὲς ἀρχές.

Τὰ δύο αὐτὰ ἐρωτήματα πιθανότατα εἶναι ἀλληλένδετα μεταξὺ τους καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν παρὰ μόνον σὲ σχέση μὲ τὶς πραγματικὲς ἐπιδιώξεις τῆς Γαλλίας γιὰ τὴ Δυτικὴ Θράκη. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀρχείων τοῦ Ὑπ. Ἐξωτερικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν τηλεγραφημάτων τοῦ Χ. Βαμβακᾶ, ὀρισμένοι Γάλλοι κινοῦνταν στὴν προοπτικὴ δημιουργίας ἐνὸς προτεκτοράτου στὴ Δυτικὴ Θράκη μὲ τοὺς ἴδιους στὸ ρόλο τοῦ ἐγγυητῆ τῆς τάξης, τῆς ἀσφάλειας, τῆς εἰρήνευσης καὶ τῆς προστασίας τῶν τοπικῶν πληθυσμῶν.

Μεταξὺ τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Βουλγαρίας κυρίως, ἀλλὰ καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας δευτερευόντως, ὑπῆρχε ὀξὺς ἀνταγωνισμὸς γιὰ τὸ μέλλον τῆς περιοχῆς, ἐνῶ οἱ πρόσφατες πολεμικὲς ἀναμετρήσεις μὲ τὶς βιαιότητες ποὺ τὶς συνόδευσαν εἶχαν δημιουργήσει ἰσχυρὰ ρήγματα μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινοτήτων. Ὑπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς δὲν θὰ ἦταν ἰδιαίτερα δύσκολο στὴ γαλλικὴ ἀποικιοκρατία νὰ παρουσιάσει ἑαυτὴν ὡς ἐγγυητρία ὅτι καμία ἀπὸ τὶς τρεῖς κύριες ἐθνοθρησκευτικὲς κοινότητες δὲν θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ ἐκδιώξει ἢ νὰ καταπιῆσει τὶς ἄλλες μονοπωλώντας τὴν κυριαρχία.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐπίσημη καὶ κατὰ συνέπεια ἀδιαμφισβήτητη ἀποτύπωση τῶν πληθυσμιακῶν ἰσορροπιῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης θὰ προσέθετε ἓνα σοβαρὸ ἐπιχείρημα στίς γαλλικὲς προσπάθειες.

Ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ στὴ Γαλλία καὶ οἱ διπλωματικὲς ἐξελίξεις ὁμως ἦταν πολὺ γρηγορότερες ἀπὸ τὶς ικανότητες τοῦ διασυμμαχικοῦ καθεστώ-

τος και έτσι η τύχη της Δυτικής Θράκης αποφασίσθηκε σχεδόν ταυτοχρόνως με την ολοκλήρωση της στατιστικής. Εάν λοιπόν η υπόθεση που διατυπώθηκε παραπάνω είναι όρθη, τότε δεν είχε πια κανένα νόημα η δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων της απογραφής.

Η άποψη του Γεραγά περί ούσιαστικής υποστήριξης των βουλγαρικών διεκδικήσεων από τη γαλλική πλευρά μέσω της μη επίσημης δημοσιοποίησης των στατιστικών στοιχείων παρουσιάζει όρισμένες σοβαρές αδυναμίες. Κατ' αρχήν ουδέποτε η Γαλλία υποστήριξε την επιστροφή της Δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία. Εάν πράγματι ήθελε να βοηθήσει τους Βουλγάρους, θα δημοσιοποιούσε τα αρχικά στοιχεία του Οκτωβρίου και του Νοεμβρίου του 1919 – πριν δηλαδή αρχίσει η επιστροφή των Ελλήνων και η αποχώρηση των Βουλγάρων πληθυσμών – τα οποία έδειχναν μια σημαντική ύπεροχή του βουλγαρικού πληθυσμού έναντι του ελληνικού.

Άλλωστε γενικότερα η αντιφατική – σε όρισμένες πτυχές – πολιτική του διασυμμαχικού καθεστώτος συνδέεται περισσότερο με τις μύχιες σκέψεις και επιδιώξεις όρισμένων στελεχών του να μονιμοποιήσουν την παρουσία τους και λιγότερο με την εξυπηρέτηση οποιασδήποτε εθνοθησκευτικής ομάδας συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων.

Επιπροσθέτως θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι η μη δημοσιοποίηση τελικά εννόησε τους Τούρκους, οι όποιοι στη Διάσκεψη της Λωζάνης εμφάνισαν μιαν έκδοχη της απογραφής του διασυμμαχικού καθεστώτος ή όποια, έρχόμενη σε αντίθεση με όλες τις άλλες, διεκδικούσε για τὸ μουσουλμανικό στοιχείο μιὰ πρωτοφανή πλειονότητα.

Η διαδικασία συλλογής των δεδομένων που ακολούθησε η γαλλική διοίκηση είναι προφανές ότι δεν πληροί τους όρους αξιοπιστίας και εγκυρότητας μιὰς απογραφής. Πρόκειται, όπως παραδέχονται άλλωστε και οι ίδιοι οί Γάλλοι, περισσότερο για μιὰ εκτίμηση της αριθμητικής δύναμης των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων.

Έχοντας λοιπόν αυτό τὸ δεδομένο ὡς προϋπόθεση μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι κατά την περίοδο του διασυμμαχικού καθεστώτος πραγματοποιήθηκαν σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών στη Δυτική Θράκη, οί όποτες συντέιναν στην αποκατάσταση των συσχετισμών που ίσχυαν πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους αλλάζοντας και πάλι την πληθυσμιακή εικόνα της περιοχῆς.

Η κύρια μεταβολή συνίσταται στην αποδυνάμωση των Βουλγάρων και την ενδυνάμωση του ελληνικού πληθυσμού με την επιστροφή των Θρακῶν προσφύγων αλλά και την περιορισμένη εγκατάσταση προσφύγων από άλλες περιοχές. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αρκετές περιπτώσεις οί Θράκες

πρόσφυγες δὲν ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἐπιστροφή τους στὰ πάτρια ἐδάφη ἀλλὰ τὴν παραμονὴ στὶς νέες πατρίδες.

Ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς δὲν γνώρισε ἀνάλογες δραματικὲς μεταβολές, γεγονός πού συνδέεται μὲ τὸ ὅτι οἱ κύριοι ἀνταγωνιστὲς γιὰ τὴν κυριαρχία στὴ Δυτικὴ Θράκη ἦταν ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Βουλγαρία. Κατὰ συνέπεια ἦταν ἐπόμενο τὸ μέλλον τῶν ἐλληνικῶν καὶ τῶν βουλγαρικῶν πληθυσμῶν καὶ ὄχι τῶν μουσουλμανικῶν νὰ ἐξαρτηθεῖ σχεδὸν πλήρως ἀπὸ τὴν ἔκβαση τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Ἡ γαλλικὴ ἀπογραφή ἀνέδειξε τὸν πολυεθνικὸ καὶ πολυθρησκευτικὸ χαρακτήρα τῆς Δυτικῆς Θράκης τοῦ 1919 καὶ ἐπιβεβαίωσε τὸ πληθυσμιακὸ προβάδισμα τῶν Χριστιανῶν ἔναντι τῶν Μουσουλμάνων. Ἀντίστοιχα στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δύο αὐτῶν κοινοτήτων ἔδειξε τὴ μικρὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῶν Βουλγάρων καὶ κατέγραψε – γιὰ πρώτη φορὰ – τὴ διαφοροποίηση μεταξὺ τῶν Πομάκων καὶ τῶν ὑπολοίπων Μουσουλμάνων.

Ἡ ξεχωριστὴ καταγραφή τῶν Πομάκων ἔφερε τὸ ζήτημα τῆς ταυτότητάς τους στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καθὼς ἡ πρόσθεσή τους στοὺς βουλγαρικοὺς ἢ ἡ ἔνταξή τους στοὺς μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς μετέβαλε ἄρδην τὶς γενικότερες πληθυσμιακὲς ἰσορροπίες εἴτε πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀποδυνάμωσης εἴτε τῆς ἐνίσχυσης τῶν ἐλληνικῶν ἐπιδιώξεων. Ὁ πομακικὸς πληθυσμὸς ἀποτελεῖ τὸ κρίσιμο μέγεθος γιὰ τὴ συνολικὴ εἰκόνα τῶν πληθυσμῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου γιὰ τὴν ταυτότητά της. Ἐάν οἱ Πομάκοι θεωρηθοῦν ὡς ἀνεξάρτητη ἔθνοθρησκευτικὴ κοινότητα, τότε οἱ τρεῖς κύριες πληθυσμιακὲς ὁμάδες (Ἕλληνες, Βούλγαροι, Ὀθωμανοὶ – ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν καὶ οἱ Ἀθίγγανοι) ἐμφανίζονται σχεδὸν ἰσοδύναμες ἀριθμητικά.

Ἡ Δυτικὴ Θράκη τοῦ 1919 ἦταν ἓνα μωσαϊκὸ ἔθνοτήτων καὶ θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα κατέγραψε μὴ ἰσχυρὴ παρουσία, τῆς ὁποίας ἡ δυναμικὴ πολλαπλασιαζόταν ἐξ αἰτίας τῆς ταχύτατα ἀξιονομήνης οἰκονομικῆς τῆς εὐρωστίας. Ἡ πενταετὴς βουλγαρικὴ προοπάθεια γιὰ τὸν πλήρη ἀφελθισμὸ τῆς περιοχῆς ἀνατράπηκε ἀναίμακτα μέσα στοὺς λίγους μῆνες πού διήρκεσε τὸ διασημμαχικὸ καθεστὸς. Μόνο μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ 1922, μὲ τὴν εἰσορὴ χιλιάδων Ἑλλήνων προσφύγων καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς συνθήκης γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἐκατέρωθεν μειονοτήτων, ἡ Δυτικὴ Θράκη ἀπώλεσε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὴν ἔθνοθρησκευτικὴ τῆς ἑτερογένεια.